

ФІЛОЛОГІЯ
(ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО, МОВОЗНАВСТВО)

УДК 821.161.2-312.2.091

Тетяна Александрович
(м. Черкаси)

АНТРОПОЛОГІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ В ПРОЗІ
КАСІЯНА САКОВИЧА, КИРИЛА ТРАНКВІЛІОНА-
СТАВРОВЕЦЬКОГО, ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

У статті досліджуються антропологічні концепції українських письменників доби Бароко. Зокрема, авторка зосереджує увагу на проблемі людини в прозі Касіяна Саковича, Кирила Транквіліона-Ставровецького, Григорія Сковороди. Із цією метою з'ясовується спільне й відмінне в поглядах мислителів на зазначене питання. Дослідниця концентрує увагу на подвійності людської природи, характеристиці душі, кордоцентризмі, самопізнанні.

Ключові слова: антропологічна концепція, Бароко, душа та тіло, кордоцентризм, самопізнання.

В статье исследуются антропологические концепции украинских писателей эпохи Барокко. Автор сосредотачивает внимание на реализации проблемы человека в творчестве Касияна Саковича, Кирилла Транквилиона-Ставровецкого, Григория Сковороды. С этой целью анализируется общее и различное во взглядах мыслителей на указанную выше проблему. Основное внимание концентрируется на двойственности человеческой природы, характеристике души, кордоцентризме, самопознании.

Ключевые слова: антропологическая концепция, Барокко, душа и тело, кордоцентризм, самопознание.

The article deals with the anthropological concepts of Ukrainian writers of Baroque period. In particular, the researcher focuses attention on the issue of a human nature in the prose of Kasian Sakovych, Kyryl Trankvilion-Stavrovetsky and Hryhorij Skovoroda. With this purpose common and different in writers' views on this issue is analyzed. The researcher highlights duality of human nature, soul features, cordocentrism and self-knowledge.

Key words: anthropological concept, Baroque, body and soul, cordocentrism, self-knowledge.

В усі часи проблема людини була ключовою у філософських та літературних концепціях. І це закономірно, адже яке питання не розглядалося б у певну історичну добу (пізнання, буття, цінностей тощо), воно взаємопов'язано з індивідом, з його діяльністю. Тому що людина вінець творіння Бога, найдосконаліша земна істота. Чому ж тоді настільки складний і суперечливий її шлях, незрозумілі й хаотичні вчинки? На ці питання немає однозначної відповіді, як немає універсальних «ліків» для вирішення нагальних проблем суспільства. Кожна доба намагається витворити власну універсальну картину світу, де неодмінним залишається одне: у центрі будь-якої системи (літературної чи філософської) знаходиться людина.

Антропологічні концепції на сторінках прозових творів створили й Касіян Сакович, Кирило Транквіліон-Ставровецький, Григорій Сковорода. Як і їхні сучасники (представники доби Бароко), вони намагалися витворити образ досконалої людини, яка може вирішити глобальні питання, уникнути непорозуміння та суперечностей, перетворити хаос і деградацію суспільства на гармонію та душевний спокій. Саме поглядам на антропологічну проблему, місцю людини в розмаїтому світі Бароко й присвячено дану розвідку.

Дослідженням вищевказаного питання займалися Н. Адаменко, Г. Костюк, Г. Кондратенко, Т. Лисоколенко, А. Мудрик, І. Огородник, Д. Тетерина, Л. Ушкалов, О. Харлан, Д. Чижевський та ін. Проте антропологічна проблема в системі барокового сприйняття настільки мінлива й неоднозначна, що привертатиме увагу ще не одне покоління науковців.

Концептуальний підхід до питання людини помітний у творах Лазаря Барановича, Івана Вишенського, Іоанікія Галятовського, Якова Козельського, Ісайї Копинського, Петра Могилы, Феофана Прокоповича, Стефана Яворського та інших українських письменників.

Так, Іван Вишенський розглядає духовну людину, оскільки лише через дух можливе спілкування з Богом. Особистість у письменника – це єдність суперечливих протилежностей: «душі і тіла, що утворюють протистояння «зовнішньої людини» як

невід'ємної частини природи і суспільства, людині «внутрішній», пов'язаній зі світом Божественного і спрямованої до пізнання цього трансцендентного світу [1, с. 10]).

«Алфавіт духовний» Ісайї Копинського присвячено проблемі людини. Одним із центральних питань твору є самопізнання, завдяки якому будь-який індивід може усвідомити свою тілесну й духовну сутність [4].

Розмірковуючи над величчю людини, Феофан Прокопович стверджує, що вона проявляється у творчій праці, завдяки якій створюються всі цінності і яка приносить моральне задоволення [4].

Сенс життя особистості Іоаникій Галятовський вбачає в «моральному самовдосконаленні, у пошуках індивідом істини-правди та практичному її втіленні в реальність [7, с. 316]». «Самопізнання і є універсальним способом перебудови самої людини і світу відповідно до Богом даної першоправдивості [7, с. 318]». На думку письменника, пізнання себе дозволяє гармонізувати життя особистості, допомагає їй віднайти своє місце в житті, не порушуючи біблійних законів.

Більш розгорнуту антропологічну концепцію подає Касіян Сакович. Письменник понад усе цінує в людині розум. Він постає в міркуваннях автора як «здатність розумної душі пізнавати речі, які підлягають розумінню, те ж, що не підпадає під можливості розуму людини, – належить царині божого, сфері ірраціонального осягнення і збагнення [6, с. 84]». Касіян Сакович наполягає на тому, що кожна особистість повинна багато працювати, щоб вивчити власну природу, їй необхідно уникати того, що порушує її душевний спокій [6, с. 84]. «Непристойно людині не знати законів своєї природи, не знати властивостей і обов'язків своїх членів, з яких складається її тіло, не відати того, що зберігає її природу в цілості і що веде її до руйнування [10, с. 239]».

В антропологічній концепції Касіяна Саковича значна увага приділяється постаті громадського діяча, ідеалом якого він уважав людину «з гострим розумом, військовим талантом та дипломатичною вправністю, відданістю Батьківщині, мужністю, добродієністю, прихильністю до наук безвідносно до її

належності до певного шабля феодальної ієрархії [9, с. 177]».

Про подвійність людської природи веде мову в «Зерцалі богословія» Кирило Транквіліон-Ставровецький. На думку письменника, людина складається з душі та тіла: «Тіло видимое – от землі, душа же невидимая – от небеси. И прето чоловік єст світ и т[ь]ма, небо и земля, аггел и звір [13, с. 261–262]». Із подібними поглядами зустрічаємося і в творчості Касіяна Саковича та Григорія Сковороди. Так, Касіян Сакович наполягав на тому, що особистість наділена свободою самовизначення, бо має здатність відхилятися і від доброго, і від лихого, послуговуючися двонатурністю [8, с. 4]. Григорій Сковорода же стверджує, що в людини є два початки: вічне й тлінне, котрі знаходяться завжди поруч, але, як правило, нарізно. «Каждый же человек состоит из двоих, противостоящих себѣ и борющихся начал, или естеств: из горняго и подлаго, сирѣчь из вѣчности и тлѣнія [11, с. 296]».

Увагу на внутрішній людині зосереджували ще античні містики. Зокрема, Філон розглядав її згідно з платонівськими поглядами про земного й небесного Адама. Святе Письмо веде мову про серце як внутрішню людину. В отців церкви зустрічається ця тема, починаючи від Климента, Григорія Ниського і до аскетів – Макарія та Антонія. У Середньовіччі Й. Екгард, З. Сузо протиставляли земну людину небесній. У нові часи згадку про дві людини знаходимо в С. Франка та А. Сілезія [12, с. 233].

Акцентує увагу Кирило Транквіліон-Ставровецький і на тілі, яке в мислителя складається з чотирьох елементів: плоть – із землі, кров – із води, дихання – з повітря, теплота – з вогню [13, с. 259]. На думку письменника, душею наділені люди й тварини. Відмінність полягає в тому, що душа тварини вмирає одночасно з тілом, натомість людська душа – вільна, розумна й безсмертна. У «Євангелії учительнім» Кирило Транквіліон-Ставровецький стверджує, що силами душі є «помисл або думка, пам'ять, розум, ум совість, воля. У «Зерцалі богословія» подано дещо інша характеристика душі, а саме найважливіша сила душі є ум, а при ньому знаходяться воля, пам'ять, доброта, думка, розум, хитрість, мрійливість, міркування, радість, любов [1, с. 11]».

Автор цінує розум, проте спрямовує його не на зовнішній світ людини, а на її внутрішню суть, на моральне самовдосконалення [6, с. 85]. «Як у небі живе Бог, так в горішній частині людини живе ум, що є невидимий, самовластний, безсмертний, вічний. Розум приймається, позичається людиною іззовні, а ум сам із себе породжує життя і розум [15, с. 38–39.]». На думку Д. Чижевського, із цих уявлень про людину випливають думки, які в подальшому розвинуть українські мислителі: про подвійність психічної істоти людини (зовнішня сфера та внутрішня: «внутрішня людина» Григорія Сковороди), про знання, що породжуються душею із самої себе (пізнання себе у Григорія Сковороди) [15, с. 38–39].

Людина в Кирила Транквіліона-Ставровецького постає як складова концепції світів: невидимий (ангели й демони), видимий (природа), малий (людина) і злостивий (згода злостивих людей із дияволом та його демонами). На думку Л. Ушкалова, мікрокосмом барокової доби постає у вигляді тріади: «світ, плоть та диявол», що «діють «безперестанну» «брань» супроти малого світу [14, с. 51]».

Для Григорія Сковороди духовна людина – це людина серця. Сердечною, справжньою може бути лише та особистість, яка пізнала, усвідомила й зрозуміла свою духовну природу, призначення у світі. Саме до цього закликає вчення Ісуса Христа [4]. Пізнавши себе, на думку мислителя, людина народжується вдруге, воскресає, звільняється від рабства злої волі, матеріально-тілесних інстинктів, стає духовно вільною. Це можливо тоді, коли особистість розкриє та зрозуміє свою суть. Григорій Сковорода окреслює шлях, яким потрібно йти в пошуках істинної людини, – це пізнання себе, любові до ближнього, задоволення малим, володіння премудрістю, з'ясування того, до чого найбільше схильна людина. А це можливо, якщо кожен навчиться розмежовувати видиму й невидиму натури.

Кожна людина, на думку українського письменника, народжена для щастя. Воно не залежить ні від багатства, ні від влади, ні від високого становища. Недовговічне щастя того, хто покладається на зовнішні умови, бо ж насправді цей безцінний

скарб знаходиться всередині нас. На перший погляд, щастя досягти нібито й неважко. Але суть у тому, що людині легше пізнати світ, оточуючих її людей, ніж зазирнути у власну душу. Недаремно Григорій Сковорода в діалозі «Разговор пяти путников о истинном щастіи в жизни» писав: «Родное щастіе ни в знатном чинѣ, ни в тѣлѣ дарованія, ни в красной странѣ, ни в славном вѣкѣ, ни в высоких науках, ни в богатом изобилии [11, с. 333]».

У творчості філософа провідним виступає вчення про свободу людського духу, звільнення від тілесного полону й світу було виразом протесту. Звідси походить заклик до втечі від суперечностей злочинного світу, ідея самопізнання й самовдосконалення природних здібностей, самообмеження необхідним. Тому й не дивно, що в центрі своєї творчості письменник ставить образ морально досконалої, істинної людини – Ісуса Христа. Концепція істинної, відродженої людини зустрічається значно раніше у творчості співвітчизника Григорія Сковороди Івана Вишенського, а вперше знаходимо її в апостола Павла в Біблії [2, с. 244].

У центрі всієї філософсько-етичної системи Григорія Сковороди знаходиться людина. Вона зображена носієм тих чи інших цінностей, борцем, страдником у пошуках правильного життєвого шляху. Людина в мислителя – це той мікроелемент (або ж мікросвіт), який за допомогою свого провідника – Біблії (світу символів), є найголовнішою складовою Всесвіту (макросвіту). Цей світ, на думку письменника-реформатора, – дріб'язковий і не заслуговує на увагу. Натомість величезну вагу має невидима натура – внутрішній світ людини з усіма його складовими: почуттями, характером, волею, розумом. Центром цього маленького, але безмежного світу, основним рушієм усіх діянь людини є серце, у якому зосереджено в єдності суперечностей психічне життя особи, виражене через думки, сподівання, прагнення [5, с. 39].

Узагальнюючи думки Касіяна Саковича, Кирила Транквіліона-Ставровецького, Григорія Сковороди про погляди на людину, її місце в цьому світі, можна вказати на певні спільні позиції. В усіх трьох письменників ключовими поняттями в антропологічних

концепціях виступають положення про подвійність людської натури, самопізнання власної сутності, необхідність духовного оновлення. Касіян Сакович і Кирило Транквіліон-Ставровецький значної ваги надають розуму. Саме розум обидва письменники вважають основною властивістю душі, завдяки якому вона пізнає речі світу. Кирило Транквіліон-Ставровецький значно розширює характеристику душі, додаючи до її основних рис, окрім розуму, волю, пам'ять, доброту, думку, хитрість, мрійливість, міркування, радість, любов. Найголовнішою же властивістю душі є ум. Причому автор розрізняє два поняття: розум, вважає письменник, можна набути ззовні, а ум – це внутрішнє породження людини. Спільними є погляди Кирила Транквіліона-Ставровецького та Григорія Сковороди на світи, котрі оточують особистість. Проте у творах Григорія Сковороди присутні три світи: мікросвіт, макросвіт, символічний (Біблія); а Кирило Транквіліон-Ставровецький веде мову про чотири світи: невидимий (ангели й демони), видимий (природа), малий (людина) і злостивий (згода злостивих людей із дияволом та його демонами). Із цифрою чотири ми зустрічаємося в творчості Кирила Транквіліона-Ставровецького й при аналізі людського тіла, яке в письменника складається з таких елементів: плоть, кров, дихання, теплота.

І Касіян Сакович, і Кирило Транквіліон-Ставровецький, і Григорій Сковорода, говорячи про людину, як про найвищу цінність, зосереджують увагу на внутрішній, справжній, гармонійній особистості. Чи не найголовнішою умовою визначення справжньої сутності людини у прозі Григорія Сковороди є серце. Звернення саме до цього органу тіла, котрий відповідає не лише за фізичну діяльність, а, перш за все, за людяність, духовність, виявляє в постаті мислителя питомо українського письменника, який практично впроваджує у власну творчість одну з рис характеру ментальності нашої нації – кордоцентризм.

Звичайно, що в межах даної розвідки неможливо розкрити в повному обсязі багатий світ творів українських барокових письменників, зокрема Касіяна Саковича, Кирила Транквіліона-

Ставровецького, Григорія Сковороди. Із впевненістю можна стверджувати одне: звернення до проблеми людини через самопізнання, двонатурність, кордоцентризм, взаємодію світів (у тому числі мікрокосму та макросму), – засвідчило, що онтологічно роздвоєна людина Бароко намагалася відшукати саму себе, побудувати гармонійне життя, зберегти власну духовну сутність від руйнування, не втрачаючи національної самоідентичності. Усе це проявилось в усьому розмаїтті літературних форм, жанрів, образів, мови, специфіці підходу та розкриття вічних і створених сучасністю актуальних проблем, побудові, часом незвичних, філософських і літературних концепцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адаменко Н. Б. До проблеми людини українського та польського Бароко: «*vita activa versus vita contemplativa*» / Н. Б. Адаменко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Серія «Філософія. Політологія». – 2006. – № 76/79. – С. 10–13.
2. Гнатюк О. До переоцінки літературного процесу XV – XVIII ст. (Огляд публікацій давньої української літератури) / О. Гнатюк // Європейське відродження та українська література XIV – XVIII ст. – К. : Наукова думка, 1993. – С. 237–266.
3. Демченко С. А. Притча у давній українській літературі : еволюція жанру: дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Демченко Світлана Анатоліївна. – Кривий Ріг, 2004. – 187 с.
4. Кондратенко Г. Проблеми духовного розвитку особистості в українській філософсько-педагогічній думці XVI–XVIII століть [Електронний ресурс] / Г. Кондратенко, С. Черніков // Науковий вісник Донбасу. Електронне наукове видання. – 2007. – № 3. – Режим доступу до статті:
http://alma-mater.luguniv.edu.ua/magazines/elect_v/NN3/07kgpsvs.pdf

5. Костюк Г. С. Елементи діалектики в психологічних поглядах Г. С. Сковороди / Г. С. Костюк // Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди. – К. : Вища школа, 1972. – С. 33–52.
6. Лисоколенко Т. В. Ірраціональні тенденції доби українського Бароко / Т. В. Лисоколенко // Науково-теоретичний, громадсько-політичний альманах «Грані». – 2011. – № 1 (75) : січень-лютий. – С. 83–86.
7. Майданюк І. З. Правда і справедливість: особливості поглядів Іоанікія Галятовського / І. З. Майданюк // Гілея : Науковий вісник. Збірник наукових праць. – 2010. – Вип. 38. – С. 315–321.
8. Мудрик А. М. Концепція «сродної» праці Г. Сковороди: соціально-філософський аналіз: дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.03 / Мудрик Алла Михайлівна. – Луцьк, 2001. – 169 с.
9. Огородник І. В. Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій : Навч. посібник / І. В. Огородник. – К. : Вища школа, 1999. – 543 с.
10. Сакович К. Арістотелівські проблеми. – Трактат про душу / Касіян Сакович // Хроніка 2000. – Київ : Фонд сприяння розвитку мистецтв, 2000. – Вип. 37–38 : Україна : філософський спадок століть. – С. 239–250.
11. Сковорода Г. Повне зібрання творів : [у 2 т.] / Г. Сковорода ; [редкол. : В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1973.
Т. 1. – 1973. – 531 с.
12. Тетерина Д. Вибрані твори : [в 5 томах] / Д. Тетерина. – К. : Фоліант, 2003.
Т. V : Філософія, історія. – 312 с.
13. Транквіліон-Ставровецький К. Зерцало богослов'ї / Кирило Транквіліон-Ставровецький // Хроніка-2000. – Київ : Фонд сприяння розвитку мистецтв, 2000. – Вип. 37–38 : Україна : філософський спадок століть. – С. 251–263.
14. Харлан О. Д. Інферальний текст у творчості Кирила Транквіліона-Ставровецького та Миколи Хвильового / О. Д. Харлан // Актуальні проблеми слов'янської філології. – 2010. – Випуск XXIII. – Частина 2. – С. 47–55.

15. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – К. : Вид-во «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 230 с. – (Спадок).
16. Чижевський Д. І. Філософія Г. С. Сковороди / Д. І. Чижевський; [підг. тексту й передне слово Л. Ушкалова]. – Харків : Прапор, 2004. – 272 с.

Стаття надійшла до редакції 18 грудня 2012 року

УДК 821.161.2-32.09

Юлія Бродюк
(м. Переяслав-Хмельницький)

ТВОРЧИСТЬ М. ТОМЧАНІЯ В КОНТЕКСТІ ДОБИ: ЕВОЛЮЦІЯ ХУДОЖНЬОГО МИСЛЕННЯ

У статті розглянуто твори М. Томчання, зокрема «Латаний мішок», «Повернення», «Іринка», «На межі» тощо, написані автором в перше повоєнне десятиріччя. Проаналізовано цикл оповідань кінця 50–60-х років ХХ століття. Простежено генезу художнього мислення письменника. Виявлено ряд прикметних рис, приналежних до поетикальної системи М. Томчання, а саме: ліризм, психологізм, глибинна етнічна пам'ять поколінь, зв'язок людини з природою та ін.

Ключові слова: *художнє мислення, генеза, оповідання, психологізм, ліризм.*

В статье рассмотрены произведения М. Томчания, в частности «Латан мешок», «Возвращение», «Ира», «На грани» и т.д., написанные автором в первое послевоенное десятилетие. Проанализирован цикл рассказов конца 50–60-х годов ХХ века. Прослежена генеза художественного мышления писателя. Выявлен ряд отличительных черт, принадлежащих к поэтикальной системе М. Томчания, а именно: лиризм, психологизм, глубинная этническая память поколений, связь человека с природой и др.

Ключевые слова: *художественное мышление, генезис, рассказы, психологизм, лиризм.*